

Каменюк Ю. В., помічник начальника ГУ ДСНС України у Вінницькій області (м. Вінниця)

Алещенко В. І., доктор психологічних наук, професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ НУОУ імені Івана Черняхівського (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

В статті розглянуто роль законів й закономірностей у формуванні патріотизму військовослужбовців Збройних Сил України, визначенні принципи, мета, система, суб'єкти та об'єкти впливу. Досліджуються мотивації, моральні ідеали та ціннісні орієнтації особистості військовослужбовця.

Ключові слова: патріотизм, мотивації, ідеали, ціннісні орієнтації особистості, військовослужбовець.

В статье рассмотрена роль законов и закономерностей в формировании патриотизма в процессе военно-патриотического воспитания военнослужащих Вооруженных Сил Украины, определены ее принципы, цель, система, субъекты и объекты воздействия. Исследуются мотивации, моральные идеалы и ценностные ориентации личности военнослужащего.

Ключевые слова: патриотизм, мотивации, идеалы, ориентации личности, военнослужащий.

Постановка проблеми. У психології патріотизм виступає як якість людини, яка містить у собі систему його цінностей, потреб і мотивацій. Слід зазначити, що до війни на Сході України відбувалось девальвація таких понять як патріотизм, честь, обов'язок, психологічна готовність захищати Батьківщину й інших складових основи мотивації військової служби, що позначилося на моральному й психологічному стані суспільства, людини в погонах.

Враховуючи, що сьогодні в більшості громадян України з'явилося тенденція до повернення почуття патріотизму, любові до своєї Батьківщини, психологічна готовність її захищати, створення сучасної системи формування патріотизму військовослужбовців ЗС України на психологічних засадах слід розглядати як одне з пріоритетних завдань [1,2,5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвідкам психологічних аспектів патріотизму в різних планах присвячені праці таких вчених як: В. Винниченка, О.Духновича, М. Грушевського, А.Макаренка, Г. Сковороди, В.Сухомлинського, К. Ушинського, І.Франка, Т.Шевченка та ін. Питання формування патріотизму, військово-патріотичного виховання військовослужбовців в різних напрямках психолого-педагогічної діяльності розглядалися в ряді досліджень В. Алещенка, А.Афанасьєва, В. Баранівського, С.В. Кременя, Кобзарь А.О., М.І. Томчука та ін. [1,2,10]. При цьому необхідно відзначити, що психологічні засади формування патріотизму військовослужбовців ЗС України залишаються слабо розробленими і

потребують подальшого дослідження. До теперяшнього часу не прийняті Концепція та державна Програма патріотичного виховання громадян України.

Мета статті полягає в систематизованому та послідовному викладенні психологічних засад формування патріотизму військовослужбовців ЗС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Патріотизм – як феномен, проявляється у сфері почуттів, ідей, вчинків особистості, зачіпає політичну, соціальну, культурну, моральну і психологічну сфери людського буття. У часи лихоліття патріотизм завжди поєднував людей, надавав їм віру в себе й свою країну.

Методологія сучасного психологічного пошуку джерел та витоків формування патріотизму значною мірою визначена теперішнім станом і зв'язками психології з іншими науками. Філософія, соціологія, педагогіка, психофізіологія та інші дисципліни привносять своєрідність у систему методів і результатів психологічних досліджень [1,6,7].

Розглянемо патріотизм як складну інтегративну якість особистості військовослужбовця, що містить емоційно-почуттєвий, інтелектуальний, вольовий, мотиваційний і діяльнісний компоненти; цінністю, що втілюється у самовідданій любові до своєї Батьківщини, дієвій потребі та прагненні практичними справами її зміцнювати і захищати. Грунтуючись на такому підході, формування патріотизму має здійснюватись як двоєдиний процес на ідеологічному й світоглядному (формування патріотичної свідомості, ідей, поглядів,

переконань) та психологічному (морально-психологічний процес формування почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей) рівнях [1,5,7,11].

Патріотизм здійснює індивідуалізований зв'язок особистості з Батьківщиною, заснований на бажанні блага для неї. Однак усвідомлення цього зв'язку варіюються залежно від конкретно-історичних умов, ідейно-політичних факторів і соціально-психологічних якостей відповідного суб'єкта. Патріот цінує свою історію, відданий своїй країні й культурі, готовий заради неї до самопожертви.

Специфіка кожної науки, в тому числі й психології, відображається в характері її законів. Б. Ф. Ломов [6] основне завдання психологічної науки бачив у вивченні природи психіки, її механізмів і законів, які діють у цій середовищі. Виявлення і пізнання законів психології має свої особливості і труднощі, пов'язані з незвичною природою психічних явищ. Завдання ж психології полягає в тому, щоб, користуючись об'єктивними методами, розкрити об'єктивні закони, яким підпорядковується психіка.

До законів формування патріотизму можна віднести:

- закон соціальної обумовленості цілей, змісту, принципів і методів ;

- закон обумовленості формування патріотизму військовослужбовців характером їх діяльності;

- закон цілісності та єдності всього процесу формування патріотизму з всіма іншими напрямками виховання військовослужбовців.;

- закон єдності й взаємозв'язку теорії та практики

- закон Йеркса-Додсона, що обґрунтовує залежність успішного розв'язування задач від рівня мотивації.

- закони, в яких розкриваються основи різних психічних властивостей людини. Зокрема, залежність психічних якостей людини від її діяльності в системі суспільних відносин.

Психологічні закони пов'язані з ієрархією рівнів психічного, розкриваючи його різні виміри. Кожна група законів фіксує істотні й стійкі зв'язки психічного в якій-небудь певній площині. Різноманіття чинних законів, їх різна спрямованість, по Б.Ф. Ломову, є джерелом варіативності психічних явищ [5-7].

Закономірності формування патріотизму можна поділити на зовнішні та внутрішні.

Зовнішні характеризують залежність формування патріотизму військовослужбовців від суспільних процесів і умов: соціально-економічної та політичної ситуації, рівня культури в суспільстві, його потреб у ЗС України, загальноприйнятих виховних ідеалів, цінностей і змісту виховання тощо.

До внутрішніх закономірностей формування патріотизму можна зарахувати:

- єдність формування патріотизму з іншими напрямками військового виховання та навчання, психологічною підготовкою й самовдосконаленням військовослужбовців;

- визначальну роль військової діяльності, формуванні його особистості;

- цілісність процесу виховання військовослужбовців і взаємозалежність його компонентів;

- залежність результатів формування патріотизму від реальних умов, в конкретних процесах і ситуація [5,6].

Обґрунтування психологічних засад формування патріотизму військовослужбовців і побудова його процесу неможливі без чіткого визначення його принципів. Будучи вихідними положеннями, що впливають із закономірностей, вони визначають основні вимоги до його змісту, методики та організації. На основі існуючих поглядів науковців слід визначити наступні принципи формування патріотизму:

- науковий підхід до його організації і проведення;

- повага до людини, її конституційних прав і свобод;

- державна і спрямованість, відповідність національним інтересам України;

- пріоритетність духовних, національно-історичних і військових цінностей та традицій українського народу, ЗС України;

- спрямованість на досягнення конкретної мети – забезпечення високого рівня психологічної готовності військовослужбовців і військових колективів до захисту України, сумлінного виконання військового обов'язку;

- особистісно орієнтований підхід; можливості пізнання внутрішнього світу особистості;

- самоактивності і саморегуляції; єдність психологічної підготовки та самовдосконалення особистості в процесі формування патріотичних якостей військовослужбовців ЗС України;

- системний підхід, конкретність та узгодженість змісту, форм і методів;

визначальної ролі практики у пізнанні; соціальної відповідності, яка обумовлює необхідність узгодженості змісту психологічних методів формування патріотизму реальній соціальній ситуації.

Узагальнюючи методологічні підходи до визначених принципів формування патріотизму, можна зазначити, що вони акумулюють в собі основні закони і закономірності, які діють в соціальній, психічній сфері людині і тому надзвичайно важливо засвоїти їх зміст, основні вимоги. Реалізація одного принципу тісно пов'язана з реалізацією інших [3,5,7].

Для визначення мети формування патріотизму у військовослужбовців ЗС України, ми використовували погляди науковців, що формування відповідного комплексу особистісних патріотичних якостей, сприяє підвищенню рівня морально-психологічного потенціалу військ (сил) [1,5].

Головною метою формування патріотизму у військовослужбовців є сформованість у них комплексу особистісних якостей, які забезпечують сумлінне виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни [2,5,7,9]. Рівень сформованості цих якостей, на нашу думку, поруч із діагностикою інших показників, характеризує їх рівень патріотизму. Ці якості дослідники класифікують за такими групами: морально-політичні, громадянські, військово-професійні, соціально-психологічні, психічні та фізичні.

Погоджуючись з таким підходом, слід зауважити, що зазначена група особистісних якостей військовослужбовця є важливою складовою у структурі його готовності до сумлінного виконання військового обов'язку та цілком обґрунтованою з наукової точки зору.

Найістотнішим критерієм їх сформованості можна вважати стійку готовність військовослужбовця до сумлінного виконання свого обов'язку та його прагнення професійними діями, практичними справами зміцнювати Українську державу та її Збройні Сили.

Суб'єкти формування патріотизму військовослужбовців ЗС України:

Органи державної влади, Міністерство оборони України, Генеральний штаб ЗС України органи військового управління та командири (начальники) всіх рівнів;

військові заклади культури, наукові установи, навчальні заклади, засоби масової інформації, професійні та аматорські творчі колективи ЗС України;

представники цивільних наукових установ, навчальних закладів, засобів масової інформації, закладів культури, творчих колективів і громадських організацій.

Загальне керівництво цією діяльністю здійснюють командири (начальники). Безпосередніми організаторами є посадові особи та структурні підрозділи органів по роботі з особовим складом.

слід зазначити, що ефективне функціонування такої системи прямо пов'язане з підготовкою відповідних кадрів і не тільки в керівній ланці ЗС України і державних структур. Добре поставлена робота з озброєння командирів і начальників усіх ступенів, офіцерів по роботі з особовим складом теорією й практикою формування у воїнів патріотизму, високих морально-бойових і психологічних якостей є важливою умовою успішного виконання завдань захисту Батьківщини.

Об'єкти формування патріотизму військовослужбовців ЗС України:

окремі військовослужбовці, працівники ЗС України, ліцеїсти військових ліцеїв; військові та трудові колективи.

Об'єктами військово-патріотичного виховання також можуть бути відповідні соціальні групи українського суспільства (допризовна молодь, резервісти, учнівська та студентська молодь, вихованці ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою тощо) [5,7].

Для визначення психологічних засад формування патріотизму військовослужбовців також принципове значення відіграють моральні ідеали та ціннісні орієнтації, які домінують в українському суспільстві та ЗС України. Відомо, що мораль є однією з найважливіших форм суспільної свідомості, яка пронизує весь процес життєдіяльності суспільства, виступаючи регулятором людської поведінки в усіх сферах життєвої активності, а ціннісні орієнтації – одним із найважливіших утворень у свідомості й самосвідомості людини і зумовлюють низку її сутнісних характеристик як особистості.

В "Основах національного виховання" узагальненим ідеалом українця вважається "людина лагідна і щира, правдолюбна і доброзичлива, дотепна і жартівлива, талановита і працьовита, витривала тощо". І. Підласий під виховним ідеалом розуміє сукупність таких понять, як: Людина, Любов, Доброта, Справедливість, Пізнання Бога і себе, Воля, Здоров'я, Батьківщина [8].

Очевидно, що запропоновані у цих твердженнях компоненти ідеалу, а також риси характеру та особистісні якості українського громадянина є дуже важливими й актуальними, проте їх недостатньо, щоб його вважати патріотом, який вболіває за свою Батьківщину та прагне практичними справами її зміцнювати. Так, у них необґрунтовано відсутня така ключова риса особистості громадянина, як патріотизм. Тому, визначаючи зміст виховного ідеалу військовослужбовця до понять, запропонованих І.Підласим, на нашу думку, доцільно додати такі: Батьківщина, Вітчизна, національна ідея, держава, ЗС України, громадянський та військовий обов'язок.

Соціально-психологічні вимоги держави до поведінки військовослужбовців містяться у Військовій присязі, статутах ЗС України та деяких інших нормативно-правових документах. За своїми сутністю й змістом ці вимоги є глибоко патріотичними. Так, у будь-яких збройних сил, у тому числі й у ЗС України, введений інститут присяги. Складаючи Військову присягу, український військовослужбовець зобов'язується “завжди бути ...вірним і відданим Українському народові, ...обороняти Україну, захищати її суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість, сумлінно й чесно виконувати військовий обов'язок, неухильно додержуватися Конституції та законів України” [4, с. 3]. Аналогічні патріотичні вимоги містяться в інших положеннях статутів ЗС України: загальних обов'язках військовослужбовця, обов'язках посадових осіб від рядового (матроса) до командира полку включно, розділі “Про військову ввічливість і поведінку військовослужбовців” та ін. [4].

Отже, ідеалом патріотичного військовослужбовця ЗС України, на нашу думку, є військовослужбовець з сформованою патріотичною свідомістю та самосвідомістю й стійкими, позитивно спрямованими та соціально значущими поглядами, почуттями, ставленнями й нормами поведінки, який глибоко усвідомлює соціальні вимоги держави, що містяться у Конституції України, Військовій присязі та статутах ЗС України, переконаний у необхідності їх безумовного дотримання, морально і психологічно готовий до цього, сумлінно виконує військовий обов'язок, прагне практичними справами зміцнювати Українську державу та суспільство в цілому й готовий стати на їх захист.

Тому першочерговими і актуальними стають державно-патріотичні цінності, в основу яких покладено пріоритет національних цінностей та інтересів України, її суверенітет, незалежність і цілісність, громадянська зрілість, вірність громадянському та військовому обов'язку, готовність до захисту Батьківщини, активна участь у вирішенні проблем і подоланні труднощів у суспільстві та державі.

Одночасно, патріотизм, як духовна основа українського суспільства визначає потребу у збереженні і розвитку багатой духовної спадщини України, української мови і культури, тому необхідними залишаються моральні та духовно-патріотичні цінності. Відданість героїчному минулому і найкращим традиціям історії Вітчизни, обумовлює збереження історичної пам'яті та історико-патріотичних цінностей.

При цьому безальтернативним є формування патріотизму українських громадян, в т. ч. військовослужбовців ЗС України на основі національної ідеї. Вона “...має пряме відношення до всієї нації і кожного громадянина, окреслює духовні основи державотворення та є інтегральною, а за своєю актуальністю адекватною проблемі національної безпеки” [7, с. 32]. Цілком слушними, на нашу думку, є твердження українських науковців В. Кременя, І. Бінька, С. Головещенка, що “...поширення у суспільній свідомості ідеї патріотизму і суспільної солідарності... є ...одним з критеріїв політичної безпеки суспільства” [7, с.24]. Національна ідея виступає найважливішим чинником, від якого безпосередньо залежить рівень свідомості їх, самосвідомості та позитивно спрямованої соціальної активності. Від цього, в свою чергу, залежить рівень національної (зокрема, воєнної) безпеки нашої держави, а також морально-психологічний стан особового складу ЗС України. Вона складає підвалини таких засадничих патріотичних цінностей українських військовослужбовців, як національна гордість, любов до своєї Батьківщини – України, прагнення до усвідомленої патріотичної діяльності на її благо, моральної і психологічної готовності захищати Українській народ.

Патріотичний учинок - це така форма відношення суб'єкта до Батьківщини, яка може відбуватися не тільки як активна практична дія, але й проявлятися у формі непрямого прояву вчинку, дії навпаки, або «пасивного» прояву свого відношення, що виражаються у відхиленні від

запропонованих антипатріотичних дій. У будь-якому випадку в патріотичному вчинку можна виділити практичну сторону, що включає конкретні дії (бездіяльність) суб'єкта, і духовно-психологічну сторону, що складається з мотивів, цілей, емоційного або вольового відношення суб'єкта до наслідків учинку і їх самооцінки, обумовлюючи органічну єдність суб'єкта й об'єкта патріотизму. Патріотичний учинок є також усвідомленою дією або частиною патріотичної поведінки людини[7,11,12].

Усвідомлення й визнання особистістю своєї Батьківщини як цінності взагалі знаходить прояв у відповідному до нього відношенні й поведінці. Слід звернути увагу й на психологічний аспект досліджуваного явища. На жаль, цей аспект не одержав достатнього розвитку в роботах фахівців із цієї проблеми. На наш погляд, у саме визначення патріотизму повинна бути внесена характеристика його активної, діяльній сторони особистості. Патріотична діяльність - це спосіб втілення патріотичної свідомості й реалізації всіх видів впливів суб'єкта на об'єкт патріотизму, сукупність дій, спрямованих на реалізацію патріотичних цілей, формування у військовослужбовців необхідних якостей патріота. Ця діяльність становить основу патріотизму, його видимої сторони, що реально відчувається в його вчинках, діях. Здатність робити патріотичні дії з'являється не відразу, а формується з придбанням соціального досвіду, залученням до всіх сфер суспільного життя держави, життєдіяльності військ, їх підготовки й застосування.

По своїй природі патріотична діяльність військовослужбовців не є самостійним видом соціальної діяльності. Патріотичним може бути будь-який вид людської діяльності, за умови, що в її мотиваційній структурі будуть переважати патріотичні мотиви. Діяльна сторона патріотизму є визначальною, тому що саме тут відбувається трансформація почуттів і ідей у конкретні справи. Патріотична діяльність є своєрідним результатом досягнутих емоційної й раціональної сторін патріотизму, у відповідності, із чим можна судити про справжнє відношення людини до Батьківщини, готовності його захищати

Патріотична діяльність - це спосіб втілення патріотичної свідомості й трансформації всіх видів впливів суб'єкта на об'єкт патріотизму.

Отже, ґрунтуючись на свідомості, і почуттях патріотичного обов'язку діяльне

відношення суб'єкта до об'єкта патріотизму, що викликає цілеспрямовану і бажану зміну в об'єкті й буде відбивати сутність патріотизму.

У процесі формування патріотизму у військовослужбовців формується патріотична свідомість як результат відображення в їх свідомості "...атрибутів Вітчизни" та ЗС України, яка є "сукупністю ціннісних елементів будь-якої форми суспільної свідомості". Її ми розглядаємо як складну систему ідей та поглядів, патріотичних і бойових традицій та принципів поведінки, почуттів і настроїв народу України, соціальних груп та індивідів, які слугують ідеальними збуджувальними мотивами дій, спрямованих на громадянський розвиток особистості та захист Вітчизни[1,7,11].

Сформованість патріотичної свідомості характеризує сутність особистісних перетворень у психіці військовослужбовця, які відбуваються у процесі реалізації психологічних засад формування патріотизму військовослужбовців ЗС України, є базою для формування патріотичної свідомості:

- формування світогляду військовослужбовця через посилення патріотичної спрямованості змісту військово-ідеологічної, психологічної підготовки, засвоєння історії України, Збройних Сил, їх традицій;
- формування сукупності правових, психологічних, військово-спрямованих знань;
- забезпечення розвитку моральних, психологічних, духовних, етичних якостей особистості;
- забезпечення взаємодії військової частини, родини та громадських організацій у процесі формування патріотичної свідомості військовослужбовців;
- підтримка позитивного морально-психологічного клімату військового колективу;
- розвиток патріотичної рефлексії.

Зважаючи на це, доцільно вести мову про те, що прояв патріотичної свідомості є результатом сформованих норм, звичок, поведінки. Завданням сьогоденної психолого-педагогічної теорії і практики є наповнення цього процесу новим змістом, новими потребами, оскільки ціннісні патріотичні орієнтації не є узагальненими поняттями, а обов'язково співвідносяться з психофізичними характеристиками особистості військовослужбовця.

Питання психології

Висновки. Формування патріотизму військовослужбовців ЗС України, ми розглядаємо як активний процес системного, комплексного і всебічного впливу державних та військових органів управління, командирів та начальників, відповідних службових посадових осіб, громадських організацій на свідомість, підсвідомість і поведінку особистості військовослужбовця і на психологію військового колективу в процесі їх життєдіяльності з метою формування у них високих морально-політичних, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних і фізичних якостей, необхідних для успішного виконання у будь-яких умовах

конституційного обов'язку щодо захисту української держави.

Запропоновані психологічні засади формування патріотизму військовослужбовців ЗС України мають бути враховані при опрацюванні нової Концепції патріотичного виховання громадян України та доопрацювання змісту нової Програми військово-патріотичного виховання військовослужбовців ЗС України.

Перспективними напрямками подальшої наукової роботи можна вважати розробку й узагальнення методичних рекомендацій щодо проведення найбільш ефективних технологій, форм та методів формування патріотизму військовослужбовців Збройних Сил України.

Список літератури

1. Актуальні питання ідеології та ідеологічної роботи в українському війську: монографія / [Алещенко В.І., Барановський В.Ф., Кобзарь А.О., Кринець Л.В.]; під заг. ред. В.Ф. Барановського –К.: «Золоті ворота», 2014.-232с.
2. Алещенко В.І., Афанасьєв А.О. “Патріотичне виховання особового складу Збройних Сил України: проблеми та шляхи їх розв’язання” // Наука і оборона – № 4, 2006.
3. Анциферова Л. И. Методологические принципы и проблемы психологии // Психологический журнал. — 1982. — Т. 3. — № 2.
4. Військові статuti Збройних Сил України. – Київ.: Воєнне видавництво України “Варта”, 2000. – 516 с.
5. Концепція військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України. Затверджено наказом Міністра оборони України № 295 від 08.06.2010.
6. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М. 1984.
7. Основи національного виховання: Концептуальні положення / Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. В 2-х ч. – К.: Інформ.-вид. центр “Київ”, 1993. – Ч.1. – 152 с.
8. Підласий І. Реалії сучасного українського виховання // Рідна школа. – 1999. – №12. – С. 3-12.
9. Платонов К. К. Системные качества психических явлений // Психологический журнал. — 1982. — Т. 3. — № 2.
10. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: Монографія. В.Г. Кремень, І.Ф. Бінько, С.І. Головащенко - К.: МАУП, 1998
11. Томчук М.І. Соціально- психологічні проблеми готовності учнів до служби в Збройних Силах України: Дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Український держ. педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 1996. - 420 с.
12. Уткін О.І. Осягаючи велич і гідність Батьківщини. Духовні цінності у життєдіяльності війська України // Віче. – 2002. – № 2. – С. 31-36.

Kamenyuk Y., chief assistant of g u dsns ukraine in vinnitsa region

Aleschenko V. I. doctor of psychological sciences, professor of department

PSYCHOLOGICAL BASIS PATRIOTISM DEVELOPMENT OF SERVICEMEN OF THE UKRAINIAN ARMED FORCES

The role of laws and conformities to the law of patriotism development of serviceman of the Armed Forces of Ukraine is considered in the article, determination his principle, purpose, system, subjects and objects of influence. Investigated the moral ideals and value orientations of personality of a serviceman, which dominated in the Ukrainian society and Armed Forces.

The purpose of the article consists in the systematic and consistent presentation of the basic theoretical and methodological principles of patriotism development of serviceman of the Armed Forces of Ukraine.

Patriotism development, according to the author, being closely connected in meaningful and organizational relationship with patriotic upbringing, is its integral part and aimed at forming military patriotic consciousness and the corresponding complex professional and personal qualities.

The proposed methodological principles of patriotism development can be the basis for the development of new concept of patriotic education of ukrainian citizens and fine-tuning the content of a new program of military-patriotic education of serviceman of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: patriotism, motivation, ideals, valued orientations of personality, serviceman